

Svavar Sigmundsson

Gælunöfn í ættartölusafnríti

Í ættartölusafnríti séra Þórðar Jónssonar í Hítardal frá 1645–1660, sem fjallar um ættmenni fyrimenna frá 16. og 17. öld, koma fram mörg gælunöfn manna, bæði kvenna og karla. Fjöldi þeirra kemur á óvart. Svo virðist sem gælunöfn hafi verið algengari í þjóðfélaginu en manntöl og opinber skjöl gefa hugmyndir um. Gælunöfn eða stuttnefni öðru nafni hafa líklega tíðkast að einhverju marki frá fornu fari þó að það sé ekki óumdeilt. Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni gerðu grein fyrir gælunöfnum og athugunum á þeim í inngangi bókarinnar *Nöfn Íslendinga* (1991:47–52). Þau nefna stuttnefni m.a. frá 16. og 17. öld, *Fúsi*, *Gunna* og *Dóri*. Auk þess birta þau lista yfir stuttnefni sem Jón Ólafsson úr Grunnavík tók saman á 18. öld. Gælunöfnum bregður fyrir í fornbréfum öðru hverju og er ekki að sjá að þau hafi verið sérstaklega niðrandi. Guðrún og Sigurður segja í inngangi sínum að mjög erfitt sé að kanna sögu íslenskra gælunafna þar sem þau sjáist sjaldan á prenti. Helst sé að sjá þau í gömlum manntölum þar sem ekki hafi verið séð til þess að niðursetningar eða aðrir ómagar hafi verið skráðir fullu nafni heldur oft notuð stuttnefni, t.d. *Gudda*, *Gunna*, *Sigga* (Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni 1991:20). Hins vegar er ekki ólíklegt að persónur í bókmenntum sem borið hafa stuttnefni hafi áhrif á almennt mat á nöfnum, og taka þau Guðrún og Sigurður Guddu-nafnið sem dæmi um það, þ. e. nafn Grasa-Guddu í *Útilegumönnum* sr. Matthíasar Jochumssonar.

Í ættartölusafnríti séra Þórðar eru fleiri gælunöfn kvenna en karla en ekki verður skilið á milli niðursetninga og annarra og er jafnvel ólíklegt að margir ómagar séu í ættartölum þeirra fyrimenna sem ættir eru raktar þar. Um það skal þó ekki fullyrt.

Gælunöfnin í ættartölusafnrítnu, hér nefnt ritið, eru að formi til eins og vænta má af þessari tegund nafna. Kvenmannsnöfnin eru öll tvíkvæð og enda á *-a* og beygjast veikri beygingu og karlmannsnöfnin eru öll tvíkvæð og enda flest á *-i* og beygjast þannig veikri beygingu nema tvö þeirra (Willson 2008:489). Guðrún Kvaran (2005:121–123) hefur gert grein fyrir myndunarhætti íslenskra gælunafna í bókinni *Íslensk tunga III*.

Nú skulu rakin þau gælunöfn sem fyrir koma í ritinu. Ritið er í tveimur bindum og er nafnaskráin í bindi II. Til þess er að jafnaði vitnað hér. Textaútgáfan er í bindi I og er stundum vitnað beint til þess. Þar sem vitnað er til Guðrúnar Kvaran (2011) er átt við 2. útgáfu af *Nöfnum Íslendinga*.

Gælunöfn kvenna

Ásta: Nafnið getur verið af tvennum toga, annars vegar dregið af *ást* en hins vegar stuttnefni af nöfnum sem hafa *Ást-* sem forlið. Í ritinu er það stuttnefni fyrir *Ásdís*: Ásta Fúsadóttir, af Ásdís Vigfúsdóttir. Einnig í fjórum tilvikum stuttnefni fyrir Ástríður. (ÆPJ II:23.)

Bila: Kona með þessu nafni er nefnd kona Jóns Steingrímssonar (ÆPJ II:27). Mín ágiskun er að nafnið sé stuttnefni fyrir *Marsibil*, en engin dæmi þekki ég þess annars.

Borga: Fjórar konur bera þetta nafn í ritinu. Tvær þeirra hétu Vilborg. Önnur þeirra var kölluð Söngva-Borga. Amma einnar hét líka Borga. (ÆPJ II:37 og 242.)

Dísa: Tvær konur bera þetta nafn í ritinu. (ÆPJ II:43.)

Dóra: Gælunafn hennar var Kossa-Dóra en fullt nafn Halldóra Ólafsdóttir. (ÆPJ II:164.)

Finna: Hún bar nafnið Magála-Finna og var Bréfa-Jónsdóttir. (II:172). Annað nafn hennar var Kvæða-Finna (ÆPJ I:347nm). Þessi kona virðist ekki hafa verið í miklu álitu en hún var einnig kölluð Dalaskrípið Magála-Finna.

Fríða: Hún var kölluð Biskups-Fríða en hét Hallfríður og var barnsmóðir Odds Einarssonar biskups (ÆÞJ II:108–109).

Gudda: Gudda Þórðardóttir ber ekki annað nafn í ritinu (ÆÞJ II:68).

Gunna: Sex Gunnur eru nefndar í ritinu og hafa einhverjar þeirra heitið Guðrún, a.m.k. fornkonan Guðrún Ósvífursdóttir sem nefnd er Gunna Ósveifsdóttir í ritinu! (ÆÞJ II:98).

Gyða: Ein Gyða er nefnd í ritinu en hún er einnig nefnd Gyriður. (ÆÞJ II:100). Það er álitamál hvort *Gyða* er gælunafn eða leitt af orðinu *goð/guð*. Jón Ólafsson úr Grunnavík nefnir það sem gælunafn af *Gyriði* (Guðrún Kvaran 1991:49).

Inga: Fjórtán Ingur eru nefndar í ritinu. Ein þeirra bar nafnið Ingveldur Árnadóttir á Narfeyri. (ÆÞJ II:127.)

Jóka: Tvær Jókur eru nefndar í ritinu, Höfðabrekku-Jóka, sem hét Jórunn Guðmundsdóttir fullu nafni (ÆÞJ II:158), og Væna-Jóka Þórarinsdóttir sem ekki er nefnd öðru nafni (ÆÞJ II:253).

Lauga: Þrjár Laugur eru nefndar í ritinu og báru ekki annað nafn (ÆÞJ II:170).

Manga: Þrjár Möngur eru nefndar í ritinu og báru ekki annað nafn (ÆÞJ II:177).

Odda: Tvær Oddur eru nefndar í ritinu og báru ekki annað nafn. (ÆÞJ II:186).

Ranka: Tólf Rönkur eru í ritinu og eru önnur nöfn þeirra nefnd Ragnheiður, Ragnhildur og Rannveig (ÆÞJ II:206–207).

Setta: Aðeins ein Setta er nefnd í ritinu og er föðurnafn ekki nefnt. Maður er nefndur Settuson, Þorsteinn Jónsson Settuson, en kona hans hét Sesselja (ÆÞJ II:212 og 271). Gunna Settusystir er einnig nefnd (ÆÞJ II:98). Fjölmargar Sesseljur eru nefndar í ritinu.

Sigga: Aðeins ein Sigga er nefnd í ritinu, Sæmundsdóttir og ekki nefnd öðru nafni (ÆÞJ II:213).

Steinka: Tvær Steinkur eru nefndar á nafn í ritinu, önnur Ívarsdóttir en við hina er kenndur maður, Steinku-Varði. Hvorug er nefnd öðru nafni. (ÆÞJ II:234.)

Sæka: Hún er nefnd sem barnsmóðir Ásbjörns Guðmundssonar í Ólafsvík í ættartölusafnrítinu (*ÆÞJ* II:241). Annað nafn er ekki gefið. Gælunafnið *Sæka* er ekki finnanlegt í skráum um gælunöfn en á vefnum *Timarit.is* má finna það í *Norðanfara* 1884 þar sem birt var leikrit eftir Gunnlaug Einar Gunnlaugsson á Ytri-Ey, sem nefnist Maurapúkinn, í nokkrum tölublöðum. Í upphafsþættinum í blaðinu 21. nóvember eru persónur leiksins tilfærðar m.a. Sæunn eða Sæka, sem er niðurseta á bænum Firði, og er alltaf nefnd Sæka í leikritinu.

Úlfa: Aðeins ein Úlfa er nefnd í ritinu öðru nafni Úlfhildur Þorvaldsdóttir (*ÆÞJ* II:246).

Valka: Tvær Völkur eru nefndar í ritinu og er önnur Valgerður Þorkeldsdóttir á Dunkurbakka en hin er ekki feðruð eða nefnd öðru nafni. (*ÆÞJ* II:248).

Þrúða: Sex Þrúður eru tilgreindar í ritinu og er það nafn ýmist dregið af *Þrúður* eða *Jarðþrúður* (*ÆÞJ* II:276–277).

Gælunöfn karla:

Barti: Maður er nefndur Mállausi-Barti Lassason á Rauðsgili en annað nafn er ekki nefnt (*ÆÞJ* II:177). Hugsanlega hét hann Bartolomeus en hann var líka afkomandi Skáneyjar-Lassa bartskeru.

Fúsi: Einir átján Fúsar eru nefndir í ritinu og hétu sumir þeirra Sigfús eða Vigfús (II,59–60). Einn hét Fúsi Fúsason og annar Fúsi Bjarnason Fúsasonar.

Gamli: Fimm Gamlar eru nefndir í ritinu og er einn þeirra einnig nefndur Gamalíel Hallgrímsson prestur (*ÆÞJ* II:60). Guðrún Kvaran (2011:225–226) hefur nafnið *Gamli* sem sérstakt nafn en tengir það ekki við *Gamalíel í Nöfnum Íslendinga*.

Grími: Nafnið kemur aðeins fram í föðurnafni Eiríks Grímasonar (*ÆÞJ* II:49) en faðir hans hét Þorgrímur, danskur maður, þó sagður fæddur íslenskur! (*ÆÞJ* I:198 og 347).

Gvendur/Gvöndur: Nokkrir Gvöndar eru nefndir í ritinu, þ. á m. Gvöndur Fúsason eða Guðmundur Vigfússon öðru nafni og Gvöndur Gvöndsson er einnig nefndur þar (*ÆÞJ* II:100). En aðeins einn Gvend-

ur kemur þar fyrir, Litli-Gvendur Jónsson eða Guðmundur Jónsson Markússonar (ÆÞJ II:171 og 75).

Láfi: Tveir Láfar eru nefndir til sögu í ritinu, Grenja-Láfi, sem var Ólafur Teitsson á Grenjum (ÆÞJ II:66) og Stóri-Láfi Þ. sem ekki er nafngreindur frekar (ÆÞJ II:238 og ÆÞJ I:458).

Leifi: Aðeins einn Leifi er nefndur í ritinu, Lati-Leifi, auknefndur vegabætir (ÆÞJ II:170 og ÆÞJ I:53). Hann hét Þorleifur Jónsson skv. Íslendingabók Íslenskrar erfðagreiningar.

Nóri: Aðeins Laga-Nóri (Laganóri) er nefndur í ritinu en hann hét fullu nafni Arnór Jónsson (ÆÞJ II:169).

Runki: Aðeins einn er nefndur þessu nafni í ritinu, Runki Erlendsson (ÆÞJ II:209). Hann hét Runólfur skv. Íslendingabók Íslenskrar erfðagreiningar.

Tobbi: Einn ber þetta nafn í ritinu, Grenja-Tobbi (ÆÞJ II:66) en hann hét Þorbjörn Sveinsson, vinnumaður í Munaðarnesi. Hann var brenndur á alþingi, þjófur og galdramaður (ÆÞJ I:209–210).

Tumi: Einir níu Tumar eru tilgreindir í ritinu en enginn er beint tengdur við þá mörgu Tumasa sem þar koma fyrir (ÆÞJ II:245). Jón Ólafsson nefnir að *Tumsi* sé stuttnefni af *Thomas*. Guðrún Kvaran (2011:587) gerir ekki ráð fyrir beinu sambandi nafnanna *Tumi* og *Tumas* í *Nöfnum Íslendinga*. Úr eignarfallinu *Tumasson* var auðvelt að heyra *Tumason*.

Valdi: Nafnið kemur aðeins fyrir sem föðurnafn í ritinu, Sigríður Valdadóttir (ÆÞJ II:219), en ekki er vitað hvort faðir hennar hét öðru nafni.

Varði: Aðeins einn Varði er nefndur í ritinu, Steinku-Varði, og dóttir hans Guðrún Varðadóttir (ÆÞJ II:234 og 96). Sagt er frá honum í Áradalsóði Jóns lærða Guðmundssonar (1894:60–63).

Véðinn: Þetta óvenjulega gælunafn er eitt í ritinu, Véðinn í Hvolhrepp (ÆÞJ II:249) en hann er einnig nefndur Úlfhéðinn. Framburður nafnsins hefur verið því sem næst /úlvéðinn/ og þar af gælunafnið.

Samkvæmt þessu eru kvenkyns gælunöfnin 23 en karlkyns nöfnin 14 í ritinu.

Gælunöfnin sem hér hafa verið talin og ekki eru á lista Jóns Grunnvíkings eru þessi:

Ásta, Bila, Odda, Sæka, Úlfa; Barti, Gamli, Grími, Nóri, Tumi, Véðinn. Það skal þó tekið fram að Jón er með gælunafnið *Grímsi* á listanum. Ef til vill hefur hann ekki álitnið nöfnin *Ásta, Gamli* og *Tumi* vera gælunöfn þar sem þau koma fyrir í fornu máli.

Samanburður við manntöl frá fyrri tíð sýnir að megnið af þessum gælunöfnum er þar að finna, þó ekki öll.

Ef við tökum manntalið 1703 fyrst, kemur í ljós að af gælunöfnum kvenna hefur manntalið þessi: *Emma, Friða, Gunna, Inga, Lalía, Lauga, Odda, Steinka, Úlfa, Vigga* og *Þrúða* en gælunöfn karla: *Fúsi, Óli, Pantí, Tumi* og *Valdi*. Kvenkyns gælunöfnin eru 11 en karlkyns nöfnin 5. *Emma, Lalía* og *Vigga; Óli* og *Panti* eru ekki í ritinu.

Í manntalinu 1801 eru kvennöfnin *Finna, Inga, Ragna* og *Þrúða* en karlamegin eru *Óli, Steini, Tumi* og *Valdi*. *Ragna* og *Steini* eru ekki í ritinu.

Í manntalinu 1845 eru kvennöfnin *Inga, Jóna* og *Þrúða*. Karlanöfnin eru *Óli, Steini, Tumi* og *Valdi*. *Óli* og *Steini* eru ekki í ritinu.

Niðurstaðan af þessari athugun er að gælunöfnin eru mun fleiri í ættartölusafnríttinu en manntalinu 1703. Samanburður við manntölin frá 19. öld sýnir enn meiri mun. Gælunöfnin eru þar enn færri. Munurinn getur legið í því að manntölin eru opinber gögn en Ættartölusafnrítið er einkalegra og hefur ekki verið tekið saman með það fyrir augum að birta það á prenti (ÆÞJ II:484). Safnrítið nær yfir langt tímabil en manntölin voru bundin við eitt ár svo að tölulegur samanburður er e.t.v. ekki raunhæfur. En ritið sýnir líklega betur raunverulega notkun gælunafnanna manna á meðal en manntölin og önnur gögn sem yfirvöld stóðu að.

Heimildir

Guðrún Kvaran. 2005. *Íslensk tunga II. Orð. Handbók um beygingar- og orðmyndunarfræði*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.

Guðrún Kvaran. 2011. *Nöfn Íslendinga*. Ný útgáfa. Reykjavík: Forlagið.

Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. 1991. *Nöfn Íslendinga*. Reykjavík: Heimskringla. Háskólaforlag Máls og menningar.

Gunnlaugur Einar Gunnlaugsson. 1884. Maurapúkinn. *Norðanfari. Íslendingabók*. <http://www.islendingabok.is>.

Jón lærði Guðmundsson. 1894. Áradalsóður. *Huld IV*. Reykjavík. *Tímarit.is*. <http://timarit.is/> (sótt í ágúst 2020).

Willson, Kendra J. 2008. 1400 Icelandic nicknames. Í: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir og Svavar Sigmundsson (ritstj.), *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse*. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. NORNA-rapporter 84, bls. 487–493. Uppsala: NORNA-förlaget.

Ættartölusafnrít séra Þórðar Jónssonar í Hítardal. I–II. 2008. Guðrún Ása Grímsdóttir annaðist útgáfu. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Rit 70.

Lykilorð

mannanöfn, gælunöfn

Keywords

anthroponyms, nicknames

Abstract

The article deals with Icelandic nicknames that are listed in *Ættartölusafnrít* written by Þórður Jónsson from Hítardalur between 1645–1660.

Svavar Sigmundsson
rannsóknarprófessor emerítus
svavar.sigmundsson@arnastofnun.is

